

1. AXC-nin süqutunun birinci ən böyük səbəbi daşnak - bolşevik birliyinin Azərbaycanı müstəqil, demokratik görməməsi, onun milli varlığına nifrət etməsi idi.

2. İkinci səbəb yerli kommunistlərin müstəqil Azərbaycanın əvəzinə, sovet Rusiyasının tərkibində sovet Azərbaycanı ideyasını müdafiə etmələri idi.

3. Bəzi xarici qüvvələrin Azərbaycan maraqlarına qəsd etmələri idi.

Yaşar Qarayev bunlarla əlaqədar yazırdı: "O da çox ibretli və mənalı faktdır ki, o dövrdə dini və qövmi təəssüblə bağlı ən müxtəlif "ilhaq variantları" "İranla konfederasiya", "Türkiyə ilə ilhaq" təklifləri hamısı rədd olunmuş, məhz qeydsiz-şərtsiz suveren dövlət vahidi (MİLLİ RESPUBLİKA) səviyyəsində Azərbaycanın istiqlalı qorunub saxlanmışdır. Bu taleyin özünün Azərbaycanın onun gələcəyinə bəxş etdiyi müstəsna tarixi şans idi.

Müstəqil Azərbaycan bu tarixi şansı əvvəllər də, özünün bütün yaxın və uzaq keçmişi boyu həmişə çeşidli etnik və geosiyasi hücum və təzyiqlərdən qorumalı olmuşdu. Yene də belə oldu. Ölkədə beynəlmiləl səviyyədə və mahiyyətdə milli quruculuq işləri genişləndikcə, ortaq bolşevik-daşnak qəsdinin dairəsi də daraldı. Azərbaycan Cümhuriyyəti özünün müstəqilliyi əleyhinə çevrilmiş bu qəsdlərdən birincisinin qarşısını aldı - Qarabağa (Şuşa, Xankəndi, Əskəran, Dilican, Zəngəzur) soxulan (18 mart 1920) erməni ordusunu darmadağın edə bildi. Lakin da-

(11 fevral 1920) müştərk Qurultayda təşkilatca da rəsmən birləşdilər və vahid qərar qəbul etdilər: "Azərbaycanın fəhlə-kəndli kütlələri tanınmanın (şöhbət Cümhuriyyətin bir dövlət kimi Rusiya tərəfindən tanınmasından gedir -Y.Q.) əleyhinədirlər". Beləliklə, həm "ÖZ"lərinin, həm də "ÖZGƏ"lərin bu vahid, "beynəlmiləl" (rus, Anadolu türkü, İran azəri...) cəbhəsinə qarşı Azərbaycan Parlamanı duruş gətirə bilmədi. Azərbaycanın milli istiqlalının qorunub saxlanması, rus ordusunun Bakıya girmədən, keçib Atatürk hərəkatına (Anadoluya) yardıma getməsi və qan tökülməməsi şərti ilə AXC-nin rəhbərliyi hakimiyyəti Azərbaycan bolşeviklərinə təslim etməyə məcbur oldu".

Y. Qarayev Azərbaycanın müstəqilliyini və bütün türklərin və azərbaycanlıların qanlı düşməni olan erməni vandalları haqqında və ona qarşı duran qüvvələrdən bəhs edərək yazırdı: "Barbarlıq, adamyeyənlik (vandalizm!), mədəniyyəti və memarlığı dağıtmaq müsabiqəsində birinci yeri "İslamiyyə"ni yandıran erməni daşnakları tutmuşdu. Humanizm və insanlıq əleyhinə, bəşər mədəniyyəti əleyhinə bu qəsdə qarşı vicdani-əxlaqi və mənəvi-humanitar fikrin ağrısı, üsyanı, harayı müsabiqəsində isə qələbə çələnginin "Həzin bir xatirə. İsmailiyyə" hekayəsi ilə "Yaşıl Qələm"in rəhbəri Seyid Hüseyn qazandı. Əslində, bu mənsur lirikadır, "İsmailiyyə"yə mədəhiyyədir. Ədib vüqarımız və izzəti-nəfsimiz olan, xalqın arzudan və əməldən tikdiyi milli AZADLIQ VƏ İSTİQLAL MƏBƏDGAHI olan "milli əməllərimizin doğulduğu yer" kimi, "Azərbaycan hürriyyəti və istiqlaliyyəti, məfkurəsini bətnində bəsləyən və ərşəyə yetirən "sevimli bi-

nə üzərindəki üçrəngli və səkkizguşə yıldızlı təmuc üçün Azərbaycan bayrağı!" ("İstiqlal", 4 fevral 1920). Doğrudan da, həmin istiqlal bayrağının altında Cümhuriyyətin özünün vaxtında "İsmailiyyə"nin tarixi binası öz əvvəlki görkəminə qayıtdı...

AXC sözün, çağdaş Avropa mənasında, bütün Yaxın Şərqdə demokratik dövlət və cəmiyyət örnəyi idi. İstər mətbuatda, istərsə də sosial-siyasi qurumlarda tam bir polifoniya və plüralizm hakim idi. Parlamanda bütün əsas firqələr və milli azlıqlar təmsil olunmuşdu. Ölkədə çeşidli firqələr ("İttihad", "Əhrar", "Slavyan-rus ittifaqı" və "Daşnaksütyun" da daxil olmaqla) və onların mətbuat orqanları açıq fəaliyyət göstərirdi. 200-ə yaxın qəzet çıxırdı. Hətta bolşeviklər öz mətbuat orqanlarını ("Əxtər", "Haqq", "Zəhmət", "Kommunist", "Gənc işçi" və "Yaşıl qələm"ə qarşı "Qırmızı qələm" ədəbi birliyini) yaratmışdılar.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, nəinki xalqımızın, ümumən Qoca Şərqin tarixinə daxil olmuş ilk demokratik respublika, Azərbaycan Milli Şurasının elan etdiyi ilk parlamentli dövlət olmuşdür. AXC-də müstəqil dövlətin bütün atributları - bayraq, gerb, dövlət dili vardı. Təəssüf ki, onlardan biri, daha doğrusu, dövlət dili, indiyədək geniş və hərtərəfli tədqiq edilməmişdir".

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etsə də, dövlətçilik tariximizdə mühüm yer tutaraq, bugünkü müstəqil Azərbaycan Respublikası onun varisi kimi inamla inkişaf etməkdədir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev AXC-nin 100 illiyi ilə əlaqədar imzaladığı Sərəncamda bu varisiyi belə səciyyələndirmiş-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müstəqillik ideyasını şüurlarda yaşatdı

ha qlobal və birbaşa qəsdin altmış minlik hərbi zərbə qüvvəsinə-bolşevik Rusiyasından hücumla keçən (16 aprel 1920) XI Ordunun təzyiqinə qarşı dura bilmədi. Dövrün ən böyük tarixi paradoksu da elə o oldu ki, Azərbaycanın milli suverenliyinə və dövlətçilik istiqlalına qarşı siyasi-hərbi müxalifətdə Azərbaycan və Türkiyə "bolşevikləri" rus XI Ordusu ilə eyni cəbhədə birləşdilər: türk kommunistləri Xəlil paşa, Rüşət bəy, Yaqub bəy, d-r Fuad Sabit "Mustafa Kamala köməyə tələsən" rusları Azərbaycana buraxmayan Cümhuriyyət hökumətini devirməyə çağırırdılar.

Hələ bu da az imiş kimi, Bakı neft mədənlərində çalışan bütün iranlılar (Azərbaycanın Cənub yarısının nümayəndələri və onların "Ədalət" adlanan "kommunist təşkilatı" da) dövlət çevrilişi təşkil etmək və müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyətini devirmək üçün Şimali Azərbaycanın bolşevik "Hümmət"i ilə və Rusiya Kommunist (bolşevik) Partiyasının Bakı Komitəsi ilə vahid bir cəbhədə birləşdi! "Ədalət", "Hümmət" və bolşevik "Bakı Komitəsi" Bakıda keçirilən

na" və "ana" kimi tərənnüm edir və istiqlalın buradakı sütunlara, daşlara həkk olan, yaddaş bir-bir bizim xatirəmizdə canlanır; sorağı Azərbaycana və bütün dünyaya buradan yayılan ilk Milli Məclis, ilk İstiqlal Bəyannaməsi, ilk bayraq və gerb, ilk himn, "NİCAT" və "SƏFA" maarif cəmiyyətləri, "SƏADƏT" ruhani cəmiyyəti, "QARDAŞLIQ KÖMƏYİ" idarəsi, "QAFQAZ MÜSƏLMANLARININ BİRİNCİ QURULTAYI", "MUXTARİYYƏT" manifesti, Azərbaycanın tarixə və dünyaya səs salan ilk Müstəqillik və Azadlıq Bəyannaməsi.

Daşnak vandallı hədəfi düz seçmiş və bir atəşə bir tarixi oda və güdaza vermək istəmişdi.

Lakin hekayə nikbin və lirik rəmzi bir ovqatla tamamlanır, müəllif bu məbədğahın həqiqətdən yanması xəbərinə "YALANDIR, İNANMA!" - deyir, Bakıda "İsmailiyyə qətləgahı" vəqəsinə hədyan, şayiə elan edir. Və xəyallı, ümidli, fəryadlı epiloqda divanə bir inamla, oxucuya üz tutur: "Bilirmisiniz "İsmailiyyə"nin yandırılı bilmədiyini aləmə isbat edən bir həqiqət hankısıdır? Azərbaycan Parlamanı

dir: "XIX əsrin birinci yarısından etibarən maarifçilik ideyalarının yayılması ilə Azərbaycanda baş vermiş köklü ictimai-siyasi və mədəni dəyişikliklər yeni tipli teatrın, məktəbin və mətbuatın yaranmasını təmin etməklə milli özünüdərkini gerçəkləşməsi üçün zəmin hazırladı. Abbasqulu ağa Bakıxanov və Mirzə Fətəli Axundzadə ilə başlayan bu yolu yeni tarixi mərhələdə Həsən bəy Zərdabi, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Əli bəy Hüseynzadə və digər görkəmli şəxsiyyətlər davam etdirərək, milli məfkurənin təşəkkülü və inkişafına mühüm təsir göstərdilər. Həmin dövrdə güclü sahibkarlar təbəqəsinin formalaşdığı neft şəhəri Bakı, eyni zamanda, milli ruhlu ziyalılar nəslinin yetişdiyi ictimai-siyasi fikir mərkəzinə çevrilmişdi. Rusiyanın Dövlət dumasına və Müəssisələr Məclisinə seçilmiş azərbaycanlılar müstəqillikdən azad və demokratik dövlət sistemi yaratmağa hazır idilər.

Bununla yanaşı, Rusiyada çarizmin süqutundan sonra bolşeviklərin hakimiyyəti ələ keçirməsi ilə keçmiş imperiya ərazisində mürəkkəb geosiyasi vəziyyət yaranmışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti təcavüzə məruz qaldığı üçün qarşıya qoyduğu məqsədlərə tam müvəffəq ola bilmədən süquta uğrasa da, onun şüurlarda bərqərar etdiyi müstəqillik ideyası unudulmadı. Azərbaycan xalqı ötən dövr ərzində milli dövlətçilik atributlarının bir çoxunu qoruyub saxlaya bildi. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin respublikada uğurla gerçəkləşdirdiyi siyasət xalqımızın tarixi-mədəni yaddaşını özünə qaytararaq, milli mənlilik şüurunu inkişaf etdirdi, azərbaycançılıq məfkurəsi işığında müstəqillik arzularının güclənməsi və yaxın gələcəkdə yenidən həqiqətə çevrilməsinə zəmin yaratdı.

1991-ci ildə müstəqilliyinin bərpasına nail olarkən, müasir Azərbaycan Respublikası özünün qədim dövlətçilik ənənələrinə sadiq qaldığını göstərdi. Xalq Cümhuriyyətinin siyasi və mənəvi varisi olmaqla onun üçrəngli bayrağını, gerbini və himnini qəbul etdi. Xalqımız Cümhuriyyətin istiqlalını

dünyaya yaydığı 28 May Gününü həmin vaxtdan Respublika Günü olaraq təntənə ilə qeyd edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, milli dövlətçilik salnaməsini müstəsna dərəcədə zənginləşdirmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinin layiqincə keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasının 100 illik yubileyi respublikada dövlət səviyyəsində geniş qeyd edilsin".

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planını hazırlayıb həyata keçirsin.

3. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin yaranmasının 100 illik yubileyi münasibətilə xüsusi iclasın keçirilməsi tövsiyə edilsin.

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə
doktoru